

הצופיות הערבית בארץ-ישראל

הסקירה הקצרה דלהלן מתארת את תולדותיה ונלגוליה של אחת הצורות הותיקות של ארגון הנוער הערבי בארץ-ישראל.

ניצניה הראשונים של פעולה צופית בין הערבים בארץ נראו מיד לאחר עלייתם של „התורכים הצעירים“ לשלטון, ב־1908. הם נתכוונו להקים תנועה צופית, במסגרת בתי-הספר הממשלתיים, שנקראה בשם „קוג'יק עסכר“ („החייל הקטן“), או „אתרג'י“ („הגשש“). הפעולה נשאה אופי צבאי מובהק והכוונה היתה להכין חיילים-בעתיד. נעשו תרגילי-סדר צבאיים במסגרת שעות הלימודים בבתי-הספר והמדריכים היו קצינים מן הצבא התורכי. בעת ההיא החלו גם בתי-הספר המיסיונריים כמו ס״ט-ג'ורג' בירושלים ובתי-הספר אחרים, להכניס את הצופיות ב־1913 נעשה נסיון ראשון ליסד בבתי-הספר הפרטיים הערבים בארץ (בעיקר — הנוצריים) הסתדרות צופים שהשתייכה לתנועה הצופית העולמית הבודן-פאולית. הסתדרות זו, שנקראה בשם „כשאף פלסטין“ — „צופי פלסטין“, — מנתה כבר כמה מאות צופים, אך עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בטל קיומה.

לאחר הכיבוש הבריטי חודשו הנסיונות ליסד בארץ הסתדרות צופים. התמסרו לכך מר פארל, שהיה בעת ההיא מורה בס״ט-ג'ורג' ואח״כ מנהל מחלקת-החינוך הממשלתית, ומר המפרה באומן, שכיהן כמנהל מחלקת החינוך. הכוונה היתה ליסד הסתדרות צופים אחידה ערבית-יהודית. בתרפ״א כינס הנציב העליון, הרברט סמואל, פגישה כדי לדון על כך, מתוך מגמה להצטרף לתנועה העולמית הבודן-פאולית. באי-כוח הצופים היהודים נמנעו מלהשתתף ביזמה זו, מתוך גימוקים אלה (לפי צ. נשרי, במאמרן בעתון הצופים „הצופה“ — כסלו תרצ״ו): חשש מפני השפעות מיסיונריות; היהודים רצו במסגרת משותפת לבנים ולבנות, ואילו ההסתדרות המאוחדת נתכוונה למסגרות נפרדות בהתאם לחוקת באדן-פאול; אי-הסכמתם של היהודים לקבל עליהם שיטה חינוכית מסויימת (במקרה זה — שיטת באדן-פאול). אעפ״כ הוקמה מועצה ארצית, שבה השתתפו גם ב״כ היהודים. הרברט סמואל נבחר לנשיא הצופים בא״י, באומן ליו״ר המועצה. בישיבת המועצה הודיעו נציגי קבוצות הצופים הערביות, כי הן התאחדו והחליטו להצטרף לתנועת באדן-פאול. הצופים היהודים, שהגדירו עצמם כחטיבה לאומית בפעולותיהם ובכיוונם החינוכי, לא נתקבלו להסתדרות עולמית זו. כך נסתיים הנסיון להקים הסתדרות צופים אחידה. לשם טיפוח הצופיות בין הערבים הוקם, עוד ב־1920, מחנה למדריכים, שהניכו היו אח״כ המדריכים בשתי חטיבות-הצופים שהוקמו בס״ט-ג'ורג' ובבית-הספר הממשלתי „רשידיה“ בירושלים. ב־1922 התקיים מחנה שני בעין-כרם (הוא הראשון שהוכר מטעם המרכז העולמי בלונדון). השתתפו בו 16 איש, מורים מבתי-ספר שונים, בהם גם מורים של המיסיון. מחנות כאלה נתקיימו ברציפות והעמידו מדריכים לתנועת הצופים הערבית, שהוקמה במסגרת בתי-הספר הממשלתיים, בפיקוח מחלקת החינוך הממשלתית.

לשיא מנייה הגיעה תנועה זו בתחילת שנות השלושים — כ־3500 צופים לשכבותיהם השונות, אך בשנים אלו, מחמת הפעילות הלאומנית הקיצונית בין הערבים (ערב מאורעות תרצ״ו), החלו להתגלות פרצים בתנועה, כמה מן המדריכים, שהגיעו לדרגות גבוהות בתפקידיהם, משכו את פלוגותיהם לפעילות פוליטית.

פלוגות צופים השתתפו בהפגנת יפו ב־34-1933. הדו"ח הממשלתי לועדת החקירה האנגלו-אמריקנית (1946) מגדיר את הצופים הערבים כשנים ההן כבתי-גידול של לאומיות תוקפנית, שעסקו גם באימונים מסויימים של פעולות צבאיות. בשנת 1934 נהפכו פלוגות צופים אחדות לפלוגות-משמרה-חופים נגד העליה היהודית "הבלתי-ליגלית". ביחוד נתפרסמה בכך פלוגת הצופים "אבר'עוביידה" (ע"ש אחד מכובשי הארץ המוסלמים) מטול-כרם, אחרי ההתנגשות שאירעה בינה לבין אחד יהודים בקיץ 1934. עם פרוץ מאורעות תרצ"ו היה חלק ניכר מן הצופים מעורב במאורעות, ובהם גם מתלמידי בתי-הספר. מחלקת החינוך נאלצה לפזר את התנועה הצופית ולפרסם חוק האוסר הופעה במדים (איסור הקיים להלכה עד היום). כתגובה על כך נתכנסה ועידת צופים ערבית ארצית (מאי 1936), שהחליטה על פרישה מן התנועה הבאדן-פאולית ועל הקמת תנועת צופים לאומית. תנועה זו לא התפתחה כתיקונה מחמת מצב החירום בשנות המאורעות.

לעומת זאת חידשה מחלקת-החינוך, עוד בשנות המאורעות, את התנועה הצופית במסגרת בתי-הספר וקראתה בשם "אגודת הצופה הפלשתינאית". בראשה האצמד פקיד מחלקת החינוך, מר טומלינסון. בקיץ 1945 ריכזה אגודת זו כאלפיים צופים. אך עם הקמתה מחדש של תנועת הצופים הלאומית, עזבו פלוגות רבות את "אגודת הצופה הפלשתינאית", וכיום לא נשארו בה אלא כמה פלוגות.

חידוש תנועת הצופים הערבית הלאומית.

חידוש הופעתם בראש חוצות של צופים ערבים במדים, שאינם מאורגנים במסגרת הממשלתית, החלה ב־1940 (למרות האיסור). החלו להיוסד פלוגות-צופים ליד המועדונים והאגודות השונות ובבתי-הספר הפרטיים; חידשו את פעולתם צופי העדות השונות (האורתודוקסים, הארמנים ואחרים); ליד מוסדות ציבוריים או ליד אגודות הפועלים, וכן חידשו את פעולתן פלוגות צופים ותיקות כגון "הצופים המוסלמים" ביפו ובחיפה, "צופי אוסאמה" בעכו, ועוד. הופעתן של פלוגות אלו מצטיינת, בדרך כלל, בהתבלטות חיצונית; מדים, תהלוכות ותזמרות, וכו'. בדברים העשויים למשוך לבו של הנוער הערבי, אשר לפיוון החינוכי, הרי הדגש כאן הוא בתפארת-העבר ובמוסר-ההשכל לגבי ההווה. על כך יעידו שמות הפלוגות, שהם לרוב זכרון אישים או מאורעות היסטוריים הקשורים בכיבוש הארץ ע"י המוסלמים: "צופי אוסאמה", "צופי הירמוק", "פלוגת האלד אבן-וילד" ועוד. או שמות אקטואליים "פלוגת אל-יחדה אל-ערביה" (האחדות-הערבית) "פלוגת אמין" (ע"ש המופתי) וכדומה; השירים וההימנונות מצטיינים בניעימתם הלאומית הקיצונית, באהבת-מולדת מופלגת ובהסתה אנטי-ציונית. אנו מוצאים פלוגות-צופים העוסקות באוסף כספים ל"קופת-האומה" (להצלת קרקעות), משתתפות בתהלוכות ושומרות על הסדר באסיפות בימי שביתות או חגים; מארגנות נשפי הצגות בעלי תוכן היסטורי ותעמולה נגד הציונות וכו'. פלוגות צופים מסוג זה אינן, כמובן, לפי רוחה של חוקת באדן-פאול, ומחלקת החינוך סירבה לספקן ל"אגודת הצופה הפלשתינאית" שיסדה.

במשך הזמן נתגבשה בקרב הערבים הגטיה להקים תנועת צופים לאומית אחידה. ביוני 1945 נתכנסו לפגישה ותיקי המדריכים שבתנועה הצופית הערבית, ובראשם פאזי מוחי אל-דין נשאשיבי (ממשפחת נשאשיבי בירושלים). פעיל בתנועה הצופית למן שנות העשרים. ב־1925 שיתף זמן מה פעולה עם הצופים היהודים. כיום — פקיד במחלקה הסוציאלית הממשלתית. מ־1944 היה ראש "אגודת הצופה הפלשתינאית" בירושלים, וסגנו של טומלינסון. בקיץ 1945 פרש מאגודה זו. בפגישה זאת הוחלט להקים תנועת צופים בלתי-תלויה ולכנותה בשם "אגודת-הצופים הערבית הפלשתינאית", ומרכזה בירושלים. חוקתה ומטרותיה הן כשל

תנועת הצופיות הבאדן-פאולית. ועידת נציגי המועדונים והאגודות הערביות בארץ. שהתכנסה בקיץ 1945, המליצה בפני מדריכי הצופים שליד אגודות אלו להצטרף לתנועה הצופים החדשה. בכינוס היסוד השתתפו 70 נציגים, ובו הוכרז על הקמת האגודה החדשה ועל פרישתן של רוב פלוגות הצופים שהיו מאורגנות ב"אגודות הצופה הפלשתינאית" ממנה, והצטרפותן לאגודה החדשה.

אך עדיין נשארו כמה פלוגות צופים, שסירבו להצטרף לאגודה החדשה מטעמים שונים, לרוב טעמים אישיים, של פיקוד והשפעה. כך למשל, אירע לפלוגת הצופים "אל-אתחאד אל-ערבי" בטול-כרם, שנוסדה בינואר 1945 ליד אגודת הפועלים המקומית, כנגלול של צופי "אבו-עוביידה" (שהוכרנס לעיל), שנמצא מי שניסה לחדש את ארגונם בשלהי 1944. פלוגה זו (של ה"אתחאד") יסדה לה סניף גם בקלקיליה, אלא שסניף זה נצטרף לבסוף לאגודת הצופה הערבי" הארצית. וסופה של הפלוגה "המרכוזית" בטול-כרם היה — שאף היא נצטרפה לאגודה הארצית. פלוגות "הצופים המוסלמים" בחיפה מסרבות עדיין להצטרף לאגודה הארצית, אך התנגדותן נשברת, כנראה, והולכת.

לסיכומי יש דבר יש לומר ש"אגודת הצופה הערבי הפלשתינאית" הצליחה מיום היווסדה, כשהו ומחצה, ליהפך לתנועת הצופים העיקרית ברחוב הערבי, על אף ההתחרות של ה"נג'אדה" וה"פתויה", שכמה פלוגות צופים עברו אליהן. לפי האומדנה מאורגנים באגודה זו כיום כמה אלפים צופים.

למהותה של תנועת הצופים הערבית

אף על פי ש"אגודת הצופה הערבי הפלשתינאית" מכריזה על עצמה כעל תנועה צופית לאומית בלתי-תלויה ומדגישה את התואר "הערבי", בהבדל מ"אגודת הצופה הפלשתינאית", שבה התואר הוא "פלשתינאית", משתייה היא את פעולתה על שיטת הצופיות הבאדן-פאולית וגם משתדלת להתקבל כחבר לתנועה עולמית זו. במשך עשר השנים האחרונות תרגם פאזי מוחי אל-דין נשאשיבי את ספרי-היסוד של שיטת באדן-פאול, אלא שהמתרגם הכניס בהם שינויים מסויימים, אם בנוסח ואם בתוכן, כדי לכוון למנטליות ולתנאים המיוחדים של המזרח הערבי (ספרים אלה מקובלים גם בארצות הערביות השכנות). במקום שבועה למלך האנגלי בא כאן נוסח של שבועה למולדת. יש כאן הטפה לצופה שיכבד את דתו ועדתו הוא, ועם זה גם הטפה לסובלנות דתית כללית, וכדומה. ראשי האגודה מתימרים, שלמעשה מקיימים הם את שיטת הצופיות הבאדן-פאולית, גם באיסור הפעולה הפוליטית במסגרת הפעולה הצופית במדים; אך עם זאת מודים שיש בהם הדגשת המומנט הלאומי בחינוכו של הצופה ובהופעתו החיצונית. בענין זה יש הבדל-מה של נוהג ונטיה בין הצופים המוסלמים והצופים הנוצרים. האחרונים, שהנם באורח יחסי חלק ניכר בתנועה, ופלוגותיהם הן המגובשות ביותר ליד מועדונייהם העדתיים (ביחוד האורתודוכסים), ביטול המגבעת הצופית, המקובלת בכיסוי הראש, או ביטול גמור נשאשיבי, כגון: ביטול המגבעת הצופית, המקובלת בכיסוי הראש, או ביטול גמור של האנגלית כשפת הפיקוד, הנהוגה עדיין בחלק מהפלוגות הנוצריות, מלבד ההבדלים הנובעים מן החגים הדתיים הנפרדים, וכיו"ב. כן מתקשה האגודה בהקמת תנועת צופות. לפי שארגונן של בנות מוסלמיות היא בעיה קשה, שלגבי הבנות הנוצריות אינה קיימת.

הכיוון החינוכי הוא, בדרך כלל, מעשי-עמלני. מלבד טיפות הרגש הלאומי — המלווה תעמולה אנטי-ציונית מובהקת, שעל גילוייה עמדנו לעיל — נעשית פעולה מסויימת בהכשרת הצופה הצעיר לדעת מקצוע ומלאכה; נערכים טיולים; לעתים נעשית פעולת עזרה-סוציאלית והדרכה בכפרים בעיני נקיון ובריאות, וכדומה.

אנגלית "היה נכון" (ללא כל שינויים), הענוד על החזה מצד שמאל. הסמל הלאומי: — עיגול שקטרו 5 ס"מ, ובתוכו מצויירים, בצבעי הדגל הערבי (שחור, לבן, ירוק ואדום), מסגד-עומר מימין וכנסית-הקבר משמאל. ביניהם מלמעלה ולמטה, שלושה עלי זית. מלמעלה, באמצע, המלים: "אגודת הצופה" ולמטה: "הערבי הפלשתינאי". סמל זה נענד על החזה מצד ימין.

המדים: — כמדים בתנועה הצופית העולמית בשינוי כיסוי-הראש. בענין זה הוחלט בכינוס היסוד לבטל מיד את המגבעת הצופית ולהחליפה בכפיה ועקאל. למשך שנתיים (מיום ההחלטה) הורשה לחבוש גם כובע עיראקי (עם סרח-עורף). אך למעשה, למרות האיסור המוחלט, ממשיכות עד היום פלוגות נוצריות לחבוש את המגבעת הצופית.

השכבות: — כפי החלוקה בתנועת הצופים העולמית:

1. "אשבאל" — גורים. 2. כשאפה — צופים (זהו גם המושג הכללי לצופים).
3. "ג'וואלה" — משוטטים

רוב מניינם של הצופים הם בני 12—17. הגורים מונים רק כמה מאות. צופות: (בערבית "מורשדאת" — תרגום המונח האנגלי: Girl Guides) במסגרת "אגודת הצופה הערבי" לא אורגנו צופות. יש כמה מאות צופות בבת-הספר של המיסיונרים (בהן גם כמה יהודיות).

החלוקה האדמיניסטרטיבית הממשלתית. במחוזות ממונים מפקדי-מחוז, מפקחים וכו'. מחנות: — מלבד כמה מחנות-הדרכה מחוויים, אורגנו גם שני מחנות ארציים: — הראשון התקיים בשלהי קיץ 1945 ליד ראמאללה, והשני בשלהי קיץ 1946, בריינה (ליד נצרת).

במחנה המדריכים בראמאללה השתתפו 75 איש. המחנה הורכב משמונה יחידות עצמאיות. סדר המחנה: שעה שבע — השכמה. בשבע וחצי — תרגילים. בשמונה ארוחת-בוקר. בתשע וחצי — מפקד וביקורת. בעשר — הנפת הדגל והודעות על פרטי הנקיון והסדר; מעשר וחצי עד אחת — שעורים צופיים. מאחת עד שלוש — הפסקת צהרים; משלוש עד חמש — המשך השעורים; מחמש עד שש — משחקים צופיים. בשמונה — ארוחת-ערב. בתשע — שירה. הלימודים היו לימודי הלכה ומעשה: הקמת מחנה, הנהלת פלוגה, כתב-סדרים, מעבר מכושולים, אומדן-מרחקים, קריאת מפות, שימוש במצפן, קשרי חבלים והתרתם, איתות, משחקי התמצאות. בסיום נערכו מסעות ליד קבוצות נפרדות בעזרת מפות ומצפנים, לפי הוראות בכתב. המחנה נמשך שמונה ימים.

המחנה בריינה — נמשך שבועיים. נערכו בו שני קורסים: למפקדי פלוגות ה"משוטטים" ולמפקדי-מחוזות. השתתפו 50 איש. בקשר עם קיום המחנה נערך גם כינוס, אשר נדונו בו הדרכים להגברת הכיוון הלאומי בפעולה הצופית.

הימנונות: — רבים השירים וההימנונות המושרים בפי הצופים, ועל טיבם ותוכנם כבר עמדנו. להלן — תרגום חפשי של ההימנון הרשמי, שנקבע במלאות שנה ליסוד "אגודת הצופה הערבי הפלשתינאי":

הו, פלסטין, התברכת במגיניך.
 כל הבא לחמדך במרמה, יתאכזב!
 לא ארץ את, כי אם שמים,
 עריסת ישו בך, ומסגד "אלאקה" המרום.
 בך תומכים הנוצרים במסלמים —
 ויושיעוך "חצי-הסהר" והצלב.